

Katja Vodopivec

O ODGOVORNOSTI, ODLOČNOSTI IN NEODLOČNOSTI INTELKTUALCA

Zadnje obdobje osvobajanja po svetu je zbudilo v ljudeh nova upanja, da bodo lahko oblikovali »svojo« oblast, ki bo sproščala njihove najboljše možnosti in jih ne bo potiskala k njihovim lastnim nečednostim. V takih upih so verjetno Čehi položili oblast v roke kulturnikom; Slovenci in nekateri drugi narodi so pa zaupali t. i. inteligenci. Kot nosilci oblastvenih funkcij se pojavljajo doktorji, magistri, ljudje s fakultetno izobrazbo. V raznih esejih beremo, kako je treba inteligenci odpreti vsa vrata.

Že Ortega y Gasset (1883–1935) je opozarjal na to, da »mase same niso sposobne oblikovati lastnih življenjskih projektov, zato žive nenačrtno in so prepuščene na milost in nemilost tistim, ki se polastijo oblasti nad njimi« (Jerman). Kakšna je odgovornost takih oblastnikov, lahko tudi intelektualcev, za manipulacije z masami, kdo jih kliče na odgovornost?

In še o nečem so govorili včasih – o značaju, karakterju človeka. Še l. 1950 sta psihologa Harsch in Schrickel opredelila karakter kot človekovo življenjsko filozofijo, ki sta ji rekla tudi moralna temperatura ali značaj. To naj bi bila trajnejša moralna, religiozna in filozofska drža človeka. Čeprav se tudi ta s časom spreminja, ohranja vendar neko osebno identiteto (s. 7).

Ker pa ima ta pojem moralističen prizvok, se v zadnjih dvajsetih letih pogosto uporablja namesto njega beseda »osebnost«. To je škoda in kaže, da se novejši pisci znova vračajo k pojmu karakterja.

Kakšna je odgovornost, kakšen je značaj oblastnikov in intelektualcev v bivšem jugoslovanskem prostoru, ki neprestano obljublajo, podpisujejo, preklicujejo in onesnažujejo papirje, ki so jih sami podpisali? V primerjavi s tem ni brez pomena, da so Čehi Formanu (ki je izdelal lep dokumentarec o Vaclavu Havlu) na vprašanje: zakaj so izvolili Havla za predsednika države, pogosto odgovarjali, da zato, ker je značajan človek. Bil je tudi odgovoren do svojih ljudi: do njihove in svoje nekrvave »žametne« revolucije.

PRED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Iz mladosti v zrelost je moja generacija odraščala pred vojno. Bili smo kritični do vsega, kar nam je bilo ponujeno, in utopično prepričani, da lahko spremenimo svet. Zeleli smo postati intelektualci z vso odgovornostjo do lastnega zavedanja in razumne presoje. Obenem smo bili mladi, polni tudi iracionalnih pričakovanj in hrepenenj.

Nasprotja med liberalci in klerikalci nas niso zanimala. Bila so lažna na obeh straneh. Fašizme, nacizme in sploh totalitarizme smo odklanjali. Brali smo Unamuna, Gida, Silonea, Sartra, Camusa, pa Književnost, Bratka Krefta, Krležo, Juša Kozaka, Kocbeka, Dejanje ipd. Svet smo doživljali kot krivičen, sami v sebi smo reflektirali stisko ljudi, ki niso bili nikogaršnji. Albert Kos nas je večkrat opozarjal na to, da je odgovornost intelektualca (če to hoče postati) ogromna.

Odločili smo se za levo opcijo. Toda želeli smo ohraniti svobodo lastne presoje. Konflikt s partijo je bil neizbežen. Seznanili smo se s političnimi procesi v Sovjetski zvezi, z rusko-finsko vojno; v času sovjetsko nemškega pakta z vračanjem nacističnih disidentov Hitlerju v sigurno smrt. Vsega tega – pri samih sebi – nismo mogli opravičiti z nikakršnim racionaliziranjem ali zahtevo po enotnosti stališč in akcij.

Konflikt med peščico levo usmerjenih intelektualcev in partijo ter njenimi intelektualnimi nosilci je bil opisan na več mestih¹ in ne bi bilo smiselno ga tu obnavljati. Imel pa je za posledico popolno osamitev in izločitev majhne skupine neodvisno mislečih ljudi iz vseh trdnejših političnih grupacij na Slovenskem.

Spominjam se, kako sva se z Vladom Vodopivcem pred vojno brezvoljno potikala po Mali Planini, zavedajoč se, da sva ostala tako brez stikov s katerokoli meščansko stranko kakor tudi s skoraj vsemi levo usmerjenimi kolegi, predvsem seveda s tistimi, ki so se odločili razmišljati s tujimi možgani. Bila sva mlada, ujeta v absurde svojih hotenj in nemoči, izolacije, mirne lepote na Planini in bližajoče se vojne s pridihom smrti. Fromovega tolmačenja stisk ljudi ob politični osamitvi tedaj nisva poznala.

Iz današnjega zornega kota lahko ocenim večinsko miselnost tedanje levice kot skrajno pragmatično. Ko sem sedaj ponovno brala pričevanje Wernerja Heisenberga (»Del in celota«), mi je prišla na misel tale presenetljiva primerjava:

Leta 1929 je fizik Werner Heisenberg prvič potoval v Ameriko. Bil je očaran nad komunikativnostjo ljudi in preprostostjo njihovega načina mišljenja. Razvoj fizike so tolmačili popolnoma evolutivno kot kontinuiran razvoj od klasične do kvantne mehanike prek različnih izboljšav. In avtor je razmišljal: Če izhajamo iz pragmatičnega načina mišljenja, je razvoj znanosti (in politike? – op. Vo) kontinuirano napredujoč proces prilagajanja človeškega mišljenja na vedno nova dognanja... In Američani so bili prepričani, da je v razvoju treba reševati le posamezne težave – tiste, ki se pojavijo, in takrat, kadar se pojavijo. Heisenberg pa je že takrat menil, da smo – kot intelektualci – dolžni videti in reševati več stvari hkrati.

MED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Kljub temu se je majhna »skeptična« levica brez pomislov vključila med drugo svetovno vojno v odporniško gibanje proti okupatorju. To – brez posebnega dogovora. Saj nas je življenje razmetalo na vse kraje in smo imeli v odporniškem gibanju zelo različne vloge (v vojnem ujetništvu, v mestnem odporu, v koncentracijskem taborišču, v partizanih). V partijske vrste se je med vojno vključil menda samo

¹ Kremenšek, I.: Slovensko študentovsko gibanje 1919–1941. Mladinska knjiga, Ljubljana 1972.

Kreft, I.: Spori in spopadi. I. knjiga. Obzorja Maribor 1981. s. 397–433.

Jensterle, M.: Skeptična levica. Obzorja, Maribor 1985

eden, drugi pa smo ostali v različnih odporiških vlogah osamljeni. Šele kasneje, po smrti svojega moža, sem iz različnih reminiscenc na Dachau povzela, da je tudi tam ostal Vlado Vodopivec politično osamljen.

Res pa je, da smo bili do marsikaterih odporiških akcij zelo kritični in ob njih nesrečni. Tako npr. nismo odobravalni vseh napadov na posamezne okupatorske vojake in oficirje, ki so imeli za posledico pokole talcev. Tudi nismo bili vedno prepričani, da so bili vsi justificirani t. i. sovražniki v resnici izdajalci ali so drugače ogrožali osvobodilno gibanje. Nelagodno smo se počutili ob dogajanjih na Pugledu, ne vedoč, v kakšnih razmerah so na partijski pritisk popustili krščanski socialisti. Nismo se mogli sprijazniti z rekrutiranjem nezrelih šestnajstletnih otrok v partizanske odrede, ki so goloroki, nevešči in naivni odhajali v krvavo borbo. Še danes mislim, da je bilo po nepotrebnem žrtvovanih dosti preveč ljudi. Tako smo bili kritični in razdvojeni nekateri intelektualci tudi med borbo proti okupatorju.

Drugi naši vrstniki so morda lažje in manj kritično sprejemali vse direktive in žrtvovanja ljudi. Marsikdo pa se je tudi srečeval s podobnimi dilemami in za marsikoga še danes ni jasno, s katere strani ga je zadela krogla. Nekateri psihične stiske iz teh časov so opisali Kocbek, Vitomil Zupan idr. O psihičnih stiskah tistih slovenskih inteligentov, ki so se vključili na drugo stran barikad, seveda nismo vedeli ničesar.

Toda v podobnih absurdnih situacijah so živeli tedaj, se odločali in se podrejali nadrejenim visoko izobraženi ljudje bolj ali manj po vsem svetu. V fašizmu in nacizmu jih najdemo v prvih borbenih vrstah, v vrstah koncipiranja in izumiteljev novih vrst orožja; v vrstah intelektualnih pobudnikov za genocide psihiatričnih bolnikov, invalidov, Židov, Romov, kakor tudi v vrstah organizatorjev in analitikov fizioloških preskusov na ljudeh, vse do smrtnih izidov.

Že strokenji Heisenberg opisuje, kako se je ob koncu vojne znašlo deset atomskih stekovnjakov interniranih v Farm-Hallu pri Cambridgeu v Angliji. Ko so izmenjali različne izkušnje, so ugotovili, da so bili ameriški fiziki bolj udeleženi v pripravah vojnih uničevalnih sredstev kot evropski. Popoldne 6. avgusta 1945 je skupina prek radia izvedela, da so Američani vrgli atomsko bombo na Hirošimo. Sprva sploh niso razumeli, kaj se je zgodilo. Šele polagoma, proti večeru, so doumeli vso grozo razdejanja. Najbolj prizadet je bil Otto Hahn, ki je bil prvi odkril cepitev urana (Uranspaltung). Šele tedaj so se začeli spraševati, ali so oni krivi? Saj so vendar verjeli v razvoj in napredek znanosti za dobro človeštva in obvladovanja zla! (s. 264). Res pa je, da so se že l. 1941 pogovarjali o tem, da delujejo na zelo nevarnem gospodarsko tehničnem področju. Toda tedaj je bil Carl Friedrich von Weizsäcker le še mnenja, da glede »atomske bombe še niso v nevarnostni coni. Kazalo je namreč, da bo potrebnih še toliko tehničnih priprav, da so možnosti za uporabo atomske bombe zelo daleč« (s. 246).

PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Po drugi svetovni vojni smo hoteli sodelovati pri obnovi dežele. Toda predvsem v okviru sprejetih vrednostnih standardov. Žal pa smo se že od začetka srečevali s kopico sodnih procesov proti »sovražnikom«. Najprej sem bila sama pri Mihajlovičevem procesu v Beogradu, nato je sledil v ljubljani t. i. Nagodetov proces. Temu so sledili Dachauski procesi. Nismo verjeli, da so obtoženi izdajalci, pa smo poslušali po zvočnikih njihova lastna priznavanja in nato smrtne obsodbe. Po krizi

informiroja smo upali, da bo postalo ozračje lažje. Toda takoj je sledilo pošiljanje neobsojenih informirojevcev na Goli otok in prihajale so strahotne vesti o njihovem življenju na otoku. Poleg tega seveda zapiranje drugače mislečih ljudi. Ničesar nismo mogli razumeti in želeli smo ne verjeti!

Še sedaj se spominjam, kako sva se z Vladom vozila ob nedeljah do zapornic na Kočevskem v upanju, da so mnogi od tistih, ki so bili obsojeni na smrt, tam internirani in še živi. Videla nisva ničesar. O pokolu vrnjenih domobrancev nisva vedela ničesar, niti to ne, da so bili vrnjeni.

In vendar sva hotela biti navzoča pri drugih, ustvarjalnih delih v novi državi. Vedela sva in vedeli so drugi, ki so mislili podobno, da je to edina naša možnost, če hočemo sodelovati pri nečem ustvarjalnem. Če ne bomo navzoči, ne bomo imeli nobenega vpliva na dogajanja, tudi preprečevalnega ne. In tako smo se napotili na življenjsko pot iskati smisel samim sebi v socializmu skozi pol stoletja.

Toda to življenje je bilo vse prej kot lagodno in mirno. Brž ko smo kaj začeli v upanju, da se bomo lahko uresničevali v ustvarjanju boljših odnosov med ljudmi – smo zadeli ob oviro, treba je bilo začeti znova, drugje in drugače. In tako naprej do prihodnjega konflikta.

Dosti prezgodaj in preblizu je vse skupaj, da bi lahko brezosebno obnavljala pretekle dogodke in jih ocenjevala. Koliko je pri teh postajah šlo za načelno odgovornost intelektualca, koliko za strah, koliko za kompromisno popuščanje, koliko za stremušvo, bodo ocenjevali drugi za nami. Spominjam se pa tele podrobnosti: moj mož Vlado Vodopivec je stopil v partijo l. 1935, star 19 let. Prvič je prekinil s partijo l. 1939. Po osvoboditvi pa še večkrat. Dosti pozneje mu je najin starejši sin Peter oponesel, da ima do partije erotičen odnos. Oče je to sinu zameril. Vendar pa je sam pogosto in rad uporabljal pregovor: nec sine te, nec cum te vivere possum.

S to reminiscenco se vračam na literaturo, ki smo jo prebirali pred vojno in po njej. Najmočnejši vpliv na našo miselnost je imel vsekakor eksistencializem, predvsem v francoski različici. Doživljanj in tolmačenj eksistencializmov je bilo mnogo, od najbolj preprostih in vulgarnih (vse je dovoljeno) do zelo zavezujočih, zlasti tistega o odgovornosti intelektualca samemu sebi in svojemu prepričanju (svoji identiteti) ter sočloveku. V mojem ožjem krogu smo sprejeli to zadnje tolmačenje. Dopolnjevali smo ga s Frommovimi deli, ki jih hranim skoraj vse doma. Zavedali smo se, da »bežimo od svobode«, toda drugače nismo znali in mogli živeti. Saj se odgovornost in preseganje obstoječega lahko ustvarjata samo v dejanjih sedanosti in v družbi z drugimi ljudmi. Koliko so bila ta dejanja dobra ali zla, bo ocenjevala prihodnost.

ČAS OSVOBAJANJA

V čas osvobajanja sem prispela že v svojih sedemdesetih letih z življenjskimi izkušnjami iz Jugoslavije. Zaradi politične ožine slovenske politične garniture, polne predsodkov pred ljudmi meščanskega porekla in kritičnimi intelektualci, sem l. 1946 odšla iz Ljubljane v Beograd. Odšla sem z namenom, da si bova tam z možem ustvarila nov dom.

Kljub temu da so bile obenem z menoj tja poslane moje politične karakteristike, sem bila v Beogradu sprejeta brez predsodkov in v stanju, v kakršnem sem bila (noseča), s polno človeške topline in medsebojne pomoči. Mogla bi bila tam ostati. Pač pa se s tem ni mogel sprijazniti moj mož Vlado. Ko me je prišel obiskat

in ugotavljat, ali bi mogel tam živeti, je menil, da ne – brez slovenskih gora. Tako sem se po porodu vrnila v Ljubljano.

Vendar sem pozneje zaradi svojih zaposlitev v Ljubljani od tedaj dalje pa vse do upokojitve veliko potovala in navezovala stike z mnogimi ljudmi. Med drugim tudi po Jugoslaviji. Nisem čutila posebnih ovir pri komuniciranju z različnimi ljudmi in sem si tudi po Jugoslaviji, zlasti v Beogradu in Zagrebu, ustvarila prava prijateljstva. Tako nisem gojila manjvrednostnih občutkov do narodnostnih razlik in do razlik med narodi po velikosti.

Taka in podobna vprašanja me tudi niso posebej zanimala. Pač pa so mi bila zelo tuja »pretenciozna, slovensko samozadovoljna in superiorna stališča«, ki so (po Pirjevcu) kazala provincializem (s. 1123). Ko sem sedaj ponovno brala polemiko med Dobrico Čosićem in Dušanom Pirjevcem iz let 1961/62, sem jo doživela kot aktualno klasično čtivo za boljše razumevanje občutij in konfliktov med pripadniki večinskega in manjših narodov, tj. pred izbruhom nebrzdanih antagonizmov med njimi pred približno petimi leti.

Sele tedaj sem tudi sama začela doživljati srbsko oblast kot skrajno samopašno in naduto, kot oblast, ki je Jugoslavijo razumela kot razširjeno Srbijo, kar je – žal – nekako odsevalo tudi v srbskem prebivalstvu. Začetke razpada Jugoslavije vidim seveda v srbski oblasti, ki si je pred leti nasilno podredila Kosovo, Vojvodino in Črno goro, ohranila pa v zveznih forumih 4 glasove proti posameznim glasovom drugih republik. O tem, da je bila to nasilna, prozorna manipulacija oblastnikov z vsemi ljudmi in narodi v Jugoslaviji, ne more biti nobenega dvoma. In v odporu proti tej in podobnim manipulacijam so se poglobljala nasprotja med oblastmi in ljudmi. S tem sicer nočem reči, da konflikti niso obstajali že prej v zvezni državi – saj so bili tudi historično in gospodarsko pogojeni, toda s politično manipulacijo jih je bilo mogoče prignati do absurda ali omiljevati. K eskalaciji konfliktov pa so intelektualci in politiki vseh narodov, tudi slovenskega, prispevali svoje deleže. Tako se je sprožil krog medsebojnih obtoževanj, sramotitev in poniževanj, dokler se ni začel dušiti v človeški krvi, umiranju, preseljevanju narodov in genocidu. Sedaj je to žareč perpetuum mobile, ki poganja sam sebe v vedno večjo apokalipso.

Ko se je vojna začela na slovenskih tleh, situacije, kakršna je danes, v vsej njeni absurdnosti in iracionalnosti ni bilo mogoče predvideti. Toda nevarnosti so bile prisotne, so bile v zraku (in se jih je Izetbegović – ne brez razloga – najbolj bal). Nanje so se ljudje odzivali po svojih preteklih izkušnjah, po svoji razsodnosti in svojih predvidevanjih. Vsekakor pa ne vsi hkrati in enako. Najmanj, kar je mogoče razumeti, je, da so se mladi zaneseni oblastniki odzvali bolj prelomno in manj omahljivo, kljub temu da so na sovražnikovi strani stali in padali njihovi pravkar mobilizirani vrstniki – kakor ljudje iz starejše generacije. Zato pisanj Janeza Janše in Cirila Zlobca ne doživljam kot polemik o tem, kdo je imel prav in kdo ne², temveč kot odločitve različnih ljudi, kot razlike med učinkovitim pragmatizmom in intelektualno zadržanostjo. Pri tem je treba tudi razlikovati med odgovornostjo in učinkovitostjo. Učinkovitost je pač doseči pragmatično postavljen cilj, ki doseže lahko tudi le vmesno (včasih tudi retrogradno) razvojno etapo.

EPILOG

Od intelektualca pričakujemo široko razgledanost in radovednost, intelektualno in dejavno navzočnost v razvojnih procesih svoje dobe, kritičnost do deklarira-

nih »resnic« in odprto upoštevanje več problemov hkrati, namesto omejene in rigidne enostranske usmerjenosti.

Komu je odgovoren intelektualec? Predvsem svoji identiteti, stalnejšim potezam svojega značaja v odnosu do drugih ljudi. Če drugim prizadeva škodo, zlasti še če žrtvuje druge ljudi (namesto sam sebe) za svoja prepričanja in za svoje ideje, je odgovoren ljudem in njihovim institucijam. Kajti samo človek je zmožen presegati obstoječe z dejanji v sedanosti. Toda sama destrukcija »ni odločitev za nekaj, kar bi bilo treba storiti, uresničiti, spremeniti, osmisliti, temveč je samo potrjevanje in priznavanje obstoječega nesmisla in ostajanje v čisti negativnosti, to je v krogu, iz katerega ni izhoda« (je pred leti zapisal Kangrga).

Ob svojih pomembnejših odločitvah je intelektualec dolžan razmišljati o možnih pozitivnih in negativnih posledicah svojih dejanj, ki jih predvideva na podlagi poznavanja preteklosti, sedanosti in domnevne prihodnosti.

Poseben problem so odločitve v določenem primeru ali odločitve za splošno dobro. Kakršnekoli bodo odločitve za »splošno dobro«, bodo vedno prizadele nekatere ljudi: katere, koliko, v čigavo korist, kdo sme žrtvovati njihovo dobro za splošno dobro? To so vprašanja, katerim se intelektualec ne more izogniti.

Naj se s tem vrnem na naše bližnje dogajanje. Srbi so se (baje) odločili za (oboroženo) pomoč bratom, ki jih ogrožajo(?) pripadniki drugih narodnosti. Recimo, da je bilo res tako. Potem je bilo možno sovraštva netiti, gojiti in razplamtevati ali pa blažiti, miriti, odstranjevati vire nesporazumov in konfliktov ter dvigati nivo tolerance. Kajti od vsega začetka je bilo jasno, da se konflikti ne bodo rešili na bojišču, temveč za zeleno mizo. Kje bi bila v tem primeru vloga intelektualcev, npr. psihiatra Karadžića?

Iz vsega sledi, da mesto intelektualca verjetno ni v prvih bojnih vrstah. On se – zaradi intelektualnih uvidov in pridržkov – ne more odločati hitro, se obotavlja, ne more biti udarna pest in je prav tako. Lahko pa je v življenjskih konfrontacijah svetovalec, preprečevalec, ovira! Je sopotnik in ne heroj v fizičnem obračunavanju med ljudmi. Treba je upoštevati ali vsaj tolerirati njegove možnosti in pridržke, samo njemu lastno družbeno vlogo.

V Ljubljani, septembra 1992

² Članek je bil napisan septembra 1992. Ker ga uredništvo Sobotne priloge Dela ni objavilo pet tednov, sem ga konec novembra poslala v objavo Sodobnosti. To pomeni, da je bil članek napisan in končan še pred žaljivkami in obtožbami, ki so podlo in politično načrtno prizadele temeljno človeško dostojanstvo g. Cirila Zlobca in posredno g. Milana Kučana. Glede na to, da je način te gonje popolnoma izničil kakršnokoli »intelektualno odgovornost« preganjancev, sem menila, da z razmišljanjem o njem ne morem dopolnjevati članka, ki je bil koncipiran drugače.